

doelstelling. Soms kwamen de partijen wat nader tot elkaar en bereikten zij op bepaalde punten een overeenstemming, dan weer gingen zij elk hun eigen weg. Het overleg hield helemaal op toen er in 1878 een liberale regering kwam en in 1879 een nieuwe wet op het lager onderwijs tot stand kwam, die echter al in 1884 werd opgeheven.

In het tweede deel van het boek worden inhoud en praktijk van het onderwijs op de normaalscholen behandeld. Wij vinden daarin dus gegevens over de toelatingsvoorwaarden, de leerprogramma's, de mogelijkheden tot praktische oefening enzovoort. Het valt daarbij op hoe moeilijk het in sommige gevallen was om concrete informatie te vinden over die praktijk, bijvoorbeeld over de gebruikte methoden, ja zelfs in sommige gevallen over de voertaal op de Vlaamse normaalscholen (396). Ter illustratie had ik wel graag wat examenvragen gezien, zowel voor de toelating als voor het eindexamen. Ook zou ik hebben willen weten in hoeverre de op de normaalscholen verworven kennis aansloot op de behoeften van de leerlingen die zij zouden moeten gaan onderwijzen. Maar bij een zo uitgebreide studie als deze is het wat onbescheiden om nog meer te verlangen.

E. P. de Booy

W. A. Baud, ed., *De semi-officiële en particuliere briefwisseling tussen J. C. Baud en J. J. Rochussen 1845-1851 en enige daarop betrekking hebbende andere stukken* (3 dln.; Assen: Van Gorcum, 1983, 956 blz., f125,-, ISBN 90 232 1996 1).

'Men is zeer bang voor mij. Handjes worden aan niemand gegeven dan aan Reynst, Cochius en v.d. Bosch' (II, 84), aldus gouverneur-generaal Rochussen aan J. C. Baud, de minister van koloniën. Beter dan in deze sociale geste kan moeilijk de afstand tussen het hoofd van het Nederlandse bestuur in Indië en zijn onderdanen worden gekenschetst. De 'grote Heer' in Buitenzorg had geen gelijken. In het paleis in Buitenzorg leefde hij in een opzettelijk en zelfgekozen isolement, slaaf van de niet-eindigende aanvoer van nieuwe stukken uit Batavia, waarvoor zijn beslissing nodig was. Zeker ten tijde van Baud en Rochussen was Nederlands-Indië een autocratisch bestuurde kolonie. In tegenstelling tot de toestand onder de Verenigde Oostindische Compagnie in de achttiende eeuw toen de gouverneur-generaal collegiaal bestuurde met de Raad van Indië, werd hij in de negentiende eeuw steeds meer een alleenheerser. In 1836 bereikte dit een hoogtepunt, de Raad van Indië was toen nog slechts een adviserend lichaam. De gouverneur-generaal nam alle beslissingen. Wel diende hij daarbij de bevelen en opdrachten van de Kroon, in casu de minister van koloniën, op te volgen.

De behoefte aan contact over de uitvoering van de door Den Haag voorgestane politiek maakte dat naast de officiële correspondentie tussen minister en gouverneur-generaal een particuliere en semi-officiële correspondentie ontstond. Hierin konden zij elkaar schrijven op een toon en met een vrijheid die niet mogelijk was in de officiële. De semi-officiële brieven waren uitsluitend bestemd voor minister of gouverneur-generaal persoonlijk. Zij werden opgeborgen in zijn geheime archief en werden aan hun opvolgers doorgegeven. Ten tijde van Baud bestond er ook nog de particuliere correspondentie, hierin werden familie zaken behandeld, maar ook onderwerpen, waarover de minister en gouverneur-generaal sterk van mening verschilden, vertrouwelijke raadgevingen en zo

meer. Deze brieven waren niet bestemd voor de opvolger, maar waren het persoonlijk eigendom van betrokkenen. Hierdoor waren deze brieven een uitlaatklep voor gevoelens en opvattingen ook over mensen, die zij anders niet zo licht zouden uiten. De gouverneur-generaal, de machtigste, maar vermoedelijk ook de eenzaamste man in Indië, kon zich voor een moment laten gaan. Rochussen was weduwnaar. Voor zijn vertrek naar Indië was hij er niet in geslaagd een nieuwe echtgenote te vinden. De eerste jaren in Indië bracht hij als vrijgezel door. Herhaaldelijk klinkt in de brieven dan ook de klacht dat er zo weinigen zijn met wie hij familiair kan verkeren. Rochussen moet zich dan ook bij Baud verdedigen tegen geruchten in Nederland dat hij te gevoelig zou zijn voor Indische dames. Zijn positie was niet altijd gemakkelijk. Verschillende keren was hij geruime tijd ziek. De observaties en opmerkingen van Baud en Rochussen maken veel duidelijk over de positie van de gouverneur-generaal.

Met de uitgave van de brieven gewisseld tussen Baud en Rochussen is een belangrijke aanvulling gegeven op de reeds gepubliceerde correspondentie uit de jaren dertig van de vorige eeuw van brieven geschreven door Van de Bosch, De Eerens en Baud. Zij vormen een boeiende collectie en zijn op zeer zorgvuldige wijze uitgegeven door W. A. Baud, een nazaat van de minister. De annotatie is uitgebreid en ter zake. De uitgever heeft zich veel moeite gegeven personen, toestanden en toespelingen op literatuur uit de tijd zelf te plaatsen. Niet alleen allerlei belangrijke onderwerpen uit de koloniale politiek komen aan de orde, ook oordeelvellingen over personen of groepen personen en meer algemene beschouwingen worden gemaakt. De Europese samenleving in Indië, landverhuurcontracten, expansie in de buitengewesten of niet, de toestand van de Javaan, de inheemse hoofden, de sanering van het muntstelsel, het conflict van Rochussen met de uitgezonden apostolisch vicaris Grooff, militaria, de opleiding van Indische ambtenaren in Delft, de politieke toestand in Nederland en Europa, Bauds ervaringen na 1848 na zijn aftreden, problemen over de postverbinding tussen Nederland en de kolonie, het is slechts een kleine greep. Ironisch is dat noch Baud, noch Rochussen in staat zijn geweest het veranderende tij, de opkomst van een zelfstandige Europese groep, te keren. Baud moest aanzien dat zijn oudste zoon, tegen zijn vaders wens in, de bestuursdienst verliet om zich als contractant en ondernemer te vestigen. Ondanks de hier beschreven grote aanloopmoeilijkheden zou Baud jr. in later jaren een zeer geslaagd theeplanter worden. Baud zag op Java geen ruimte meer voor Europese kolonisten. De combinatie van zakelijke informatie, persoonlijke gegevens en politieke beoordelingen maken deze briefwisseling zeer leesbaar. Het gezegde openingscitaat moge hiervan getuigen.

J. van Goor

P. J. A. Winkels, ed., *Ten tijde van de Tachtigers. Rondom de Nieuwe Gids 1880-1895* (Den Haag: Nijgh & Van Ditmar, 1985, 205 blz., f39,50, ISBN 90 236 7769 2).

In 1985 was het honderd jaar geleden dat het eerste nummer van de *Nieuwe Gids* verscheen. Een bijzondere inspanning om dit feit te herdenken was nauwelijks nodig; de belangstelling voor de Beweging van Tachtig en alles wat daaruit voortkwam, is al jaren heel levendig. *Ten Tijde van de Tachtigers* getuigt van die interesse, maar voegt aan de bestaande opvattingen niets toe. Op het eerste gezicht lijkt dit aantrekkelijk uitgegeven